

белгіге сәйкестейтінін көрдік, олардың сөзжасамдық типке жатпайтынын анықталды.

Бұл мысалдар сөзжасамдық үш типке жатады. 1) әңгімешіл, діншіл, уайымшыл; 2) жаңашыл, артықшыл, көкшіл; 3) өзімшіл, менменшіл.

Олай дейтініміз, әр типтегі туынды сын есімдер сөзжасамдық типтің үш белгісінің үшеуіне де сай келеді.

Көйлектік, метрлік, кішілік, мәңгілік, үштік, ондық, өздік, мәндік туынды сын есімдері сөзжасамдық типке жатпайды. Көйлектік, метрлік бір типтегі туындылар, себебі олар зат есімнен, яғни бір сөз табына жататын сөздерден жасалған. Бұл туындылардың негіз бөлімі де бірдей. Бұл туынды сөздер ортақтық мағына береді, яғни өлшемдік мәнде, бір мағыналық қатыста тұр, сөзжасамдық типтің екінші шарты. Сол сияқты осы туындылардың бәрі бір сөзжасамдық жұрнақ арқылы жасалған, сөзжасамдық типтің үшінші шарты. Көйлектік, метрлік туынды сын есімдері сөзжасамдық типтің үш шартына сай келгендіктен, олар сөзжасамдық тип арқылы жасалған сөздер.

Кішілік, мәңгілік туынды сын есімдерінің түп негіздері – сын есімдер, сөзжасамдық жұрнақтар сындық ұғым, яғни заттың сапасын жоғарғы дәрежеде көрсетеді. Осы мағынаны бір жұрнақ жасап тұр, сондықтан бұлар да сөзжасамдық бір типке жатады.

Үштік, ондық туынды сын есімдерінің түп негіздері – сан есімдер, сөзжасамдық жұрнақтар өлшемдік мағына туғызып тұр, екеуінің де жұрнағы бір, сондықтан бір сөзжасамдық типке жатқызамыз.

Өздік, мәндік туынды сын есімдерінің түп негіздері – есімдік. Сөзжасамдық жұрнағы салыстыру, ұқсату мағынасын тудырып тұр, аффиксі де бір, сондықтан олар да сөзжасамның өзінше бір типіне жатады.

Сөзжасамдық типке жататын туынды түбірлердің бірінен-бірі семантикалық қатысы арқылы ажыратылатынын анықталды. Әр топтағы туындылар бірдей семантикалық қатысы арқылы сипатталады. Сол арқылы әр типтің сөзжасамдық мағынасы анықталады. «Бір типтегі негізді сөздердің бәрі олардың негіз сөздерінен ортақ мағыналары арқылы ажыратылады. Осы ортақ мағына сөзжасамдық типтің мағынасы деп аталады» [2, 57 б.].

Зілдей, тастай, зінгіттей сөздерінің сөзжасамдық типіне ортақ мағына – заттың салмағын білдіретін туынды сын есімдер, жүздей, жиырмадай сөздерінің сөзжасамдық типіне ортақ мағына – болжалдық, шама мәнін білдіру болып табылады. Бұл мағыналар түп негіз бен туындының мағынасын салыстыру арқылы анықталады.

қатарларының әрбір тобының басын қосатын ортақ белгілері мынандай:

1) негіз сөздері бөріде бір, яғни бірінші типте – зат есім, екіншіде – сын есім, үшіншіде – сан есім;

2) туынды сын есімдердің бәрі бір жұрнақ арқылы жасалған;

3) бірінші сөзжасамдық типтегі туынды түбірлердің мағынасы мезгілдік ұғымды білдіріп тұр, екінші сөзжасамдық типтегі туынды түбірлер мекендік ұғымды білдіретін, үшінші типтегі туынды сын есімдер заттың жаңа бір қасиетке ие болғандығын көрсетеді, төртінші топтағы туынды түбірлер өлшем мағынасын білдіретін туынды сын есімдер жасаған.

Сөзжасамдық типте тілде жаңа сөз қалай жасалатынын нақтылы түрде көрсетіледі. Сөзжасамдық тип – әр сөз табының туынды сөздерінің жасалу үлгісі.

Әңгімешіл, діншіл, уайымшыл, жаңашыл, артықшыл, көкшіл, өзімшіл, менменшіл туынды сын есімдері сырт қарағанда, бір сөзжасамдық типке жатқызуға болатын сияқты. Бұл қатардағы туынды сын есімдердің сөзжасамдық типке жату ерекшелігін анықтау үшін, сөзжасамдық типтің үш белгісіне тоқталу керек.

Профессор Н. Оралбай сөзжасамдық типтің белгілеріне

1) негіз сөздің қай сөз табынан болғаны;

2) бір жұрнақ арқылы жасалуы;

3) туынды түбірлердің мағыналық байланысын беріп, соған сүйену керектігін айтып өтеді. «Осы белгілер сөзжасамдық типті белгілеуде, анықтауда негізге алыну керек. Өйткені тілде бір жұрнақтың түрлі қызмет атқаруы, тіл дамуында мағыналары өзгеруі, омоним жұрнақтар сияқты түрлі құбылыстар жиі кездеседі. Оларды ажырата білу өте қажет» [1, 44 б.].

Талданып отырған туынды сын есімдер үш түрлі мағыналық қатысты білдіреді. Әңгімешіл, діншіл, уайымшыл заттың табиғи күйін білдіретін зат есім негізді туынды сын есім мағынасын береді. Жаңашыл, артықшыл, көкшіл сын есім негізді туынды сын есімдері салыстыру, ұқсату мағынасын жасап тұр, ал өзімшіл, менменшіл адам психологиясындағы мінез-құлық ерекшелігін көрсетеді. Бұл жерде үш топтағы туынды сөздердің мағыналарында ортақтық жоқ. Бұл типтердегі туынды сөздердің ортақтығы тек сөзжасамдық жұрнақта, үшеуінде де -шыл, -шіл аффиксі. Сыртқы дыбысталуы бір, бірақ жалғанған сөздің мағыналары басқа-басқа туынды сын есім жасайтын омоним жұрнақтар. Осыған қарап, келтірілген мысалымыз сөзжасамдық типтің соңғы белгісіне ғана сай келіп, екі